

Medpropozicijskost z vidika družljivosti glagolov oz. povedkov

ANDREJA ŽELE

*Filozofska fakulteta UL, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2/II,
SI – 1000 Ljubljana, andreja.zele@ff.uni-lj.si*

SCN VII/2 [2014], 5–17

Medpropozicijskost kot sestava in sovistnost propozicij znotraj večstavčne povedi oz. besedila omogoča soodvisno sopojavnost povedkov oz. povedkovo družljivost in razmerijske pomene, ki jih označujejo konektorji oz. povezovala. In v tem prispevku bo obravnavana medpropozicijskost z vidika možnih sopojavljanj povedkov v povedi.

As the co-reference of propositions within a complex sentence or text, inter-proposition enables the inter-dependent co-occurrence of predicates or, rather, predicative optionality, as well as relative meanings, which are marked by connectors. This article treats inter-proposition from the standpoint of possible predicative co-occurrences within a sentence.

Ključne besede: medpropozicijskost, povedkova sopojavnost/kookurenčnost, glagolske kategorije

Key words: inter-proposition, predicative co-occurrence, verbal categories

0 Opredelitev pojmov iz naslova

V okviru besedilnega sporočila se lahko ločuje dve glavni in hkrati bistveni sestavini oz. dva nosilna teksema, tj. vsebino denotatov (pomen sporočila) in vsebino denotatnih razmerij (smisel in logičnost sporočila), in isto velja za medpropozicijskost.¹ Ravnina propozicij je ravnina univerzalnih globinsko-

¹ Propozicija oz. pomenska podstava (s povedjem in udeleženci) je temeljna pomenska enota besedila – iz pomenske podstave kot izbornega obsega elementarnih vsebin v poteku upovedovanja nastane besedilo, ki je z dokončno izrazljivo obliko ubesedeni rezultat pomensko-smiselnega sporočanja. Poved izraža določeno propozicijo ali pomensko podstavo, propozicija pa prikazuje določeno dejstvo (SS 2000, 733). V slovenskem jezikoslovju je bila propozicija kot pomenska podstava opredeljena v Novi slovenski skladnji (1982: 225–226) in v neprvih izdajah Slovenske slovnice (v izdaji iz l. 2000 na str. 491) J. Toporišiča.

-pomenskih zgradb, ki so upovedenje pomenskih predstav,² in tipična za besedilo je medpropozicijskost kot sestava propozicij, tj vzporedje, sonahajanje ali zaporedje (priredno, podredno ali soredno) vsebin. Sostava oz. tudi različna sovisnost propozicij je sopojavnost povedja in sorazmernost oz. soodnosnost udeležencev (kookurenca in koreferenca med propozicijami); sovisnost propozicij oz. sovisnost v povedi/besedilu soodvisno tvorita povedkova družljivost in razmerijski pomeni, slednje označujejo konektorji oz. povezovala.

Medpropozicijska glagolska/povedkova družljivost oz. povedkova sopojavnost/kookurenčnost znotraj večstavčne povedi temelji na družljivosti kot pomensko-slovnični smiselnosti, ki z udeleženci na nenapovedljivih prostih skladijskih mestih omogoča glagolom, pridevnikom idr. smiselne vzajemne pomenskosestavinske povezave; tako se družljivost in vezljivost kot pomensko-slovnična pojava v povedih vzajemno dopolnjujeta. Za medpropozicijskost sta običajna, ne pa nujna, tako povedkova družljivost kot razmerijski pomen in namen tega prispevka je pokazati, v katerih medpropozicijskih razmerjih prevlada povedkova družljivost in kje razmerijski pomeni povezoval – gre torej za različno stopnjo soodvisnosti med povedkovo družljivostjo in pomeni razmerij, ki jih označujejo različna povezovala oz. konektorji. Povedkova družljivost vnaša dodatno potrditev logičnosti povedi in besedila, in tudi zato je pomembno vedeti, v katerih medpropozicijskih razmerjih je nujna in kdaj ne. Glede na različno stopnjo sovisnosti propozicij lahko govorimo o medpropozicijski družljivosti (priredje stavčnih propozicij), o medpropozicijski vezljivosti (podredje stavčenskih propozicij) in medpropozicijski modifikacijskosti (podpredne in deloma soredne okoliščinske propozicije) in glede na to tudi o različni stopnji soodvisnosti in o stopnji prevlade ali povedkove družljivosti ali povezovalnih razmerijskih pomenov. S skladijskega vidika je načeloma podredje tisto, ki omogoča optimalno uresničitev povedkove družljivosti, nasprotno pa je načeloma priredje skladijsko-pomensko veliko bolj prosto in posledično manj ali nič odvisno od povedkove družljivosti.

Medpropozicijskost v slovenščini je lahko izražena z razmerjem med povedji in s povezovali/konektorji ali neizražena z razmerji med členki in povedjem, hkrati kaže tudi na diatezne zmožnosti slovenščine.

1 Medpropozicijskost kot odraz razmerij med povedkovo družljivostjo in razmerijskimi pomeni

Pri obravnavi medpropozicijskih razmerij je treba upoštevati dejstvo, da je priredno razmerje (nasproti podrednemu) prvotnejše in vezano na govor; zato ni naključje, da se v priredju najbolj jasno izrazi in ločuje prava vrednost konektorja. Pogoji, da lahko govorimo o konektorjih in koneksiji, je logično-pomensko združljivost/koherenca soobstoječih propozicij. Glede na nezloženo, zloženo in

² O tem in o globinsko-pomenskem jeziku v razmerju s površinsko-pomenskimi zgradbami in površinsko-pomenskim jezikom Jurij Derenikovič Apresjan (1980: 10–17).

razdruženo poved lahko hkrati govorimo o povednih in besedilnih medpropozicijskih razmerjih in posledično o povedkovi družljivosti ali nedružljivosti.

Temeljni tipi skladenjskopomenske soodvisnosti glede na možne načine sobivanja zaporednih vsebin (tj. glede na zmožnost sobivanja določenih povedkov in udeležencev v zaporednih propozicijah in nato še glede na možne konektorje) v medpropozicijskih razmerjih so: 1) vsebinska vzporednost (vezalno, protivno, primerjalno, ločno, stopnjevalno, posledično in pojasnjevalno priredje) in vsebinska podrednost (okolščinska razmerja v smislu prostorsko-časovnih, vzročnih in načinovnih odvisnikov)³, 2) vključitev propozicije med udeleženske vloge druge propozicije (nominalizacije propozicij v smislu izglagolskih samostalnikov, deležnikov in nedoločnikov, npr. *Pričakujem prihod Janeza, Pričakujem prihajajočega Janeza, Vedno znova prihajati ni za Janeza nič posebnega*); vključitev propozicije v povedje druge propozicije pa omogočajo deležijski prislovi z obrazilom *-(o/e)č* ali *-aje/-é*, npr. *molče spremljati dogajanje, stoje opazovati promet*, 3) križanje propozicij, npr. *Pričakujem Janeza, da pove, kdaj pride*, 4) združevanje oz. zlivanje propozicij, npr. *Janez prihaja precej nerazpoložen*, 5) vključitev določujoče propozicije, npr. *Prihaja Janez, ki ga dobro poznamo* (omejevalna določitev) nasproti *Prihaja Janez, (ki/in) je precej nerazpoložen* (neomejevalna določitev) ipd., 6) propozicijsko zgoščanje povzročajo vrstni prislovi tipa *parno, ambulantno, injekcijsko* in so zato neke vrste sporočevanjski zgoščevalniki (Sgall 1968: 167) oz. »subpropozicije« (Adamec 1978: 278), ker znotraj iste stavčne povedi tvorijo zložene propozicije – na izrazni ravni pa se tovrstne stavčne ubeseditve zložene propozicije ne razlikujejo od stavkov iz navadne/nezložene propozicije.

Tako a) udeležensko križanje kot b) zlivanje povedij lahko vodi v koncentracijo propozicijskih razmerij znotraj enostavčne povedi, npr. a) *Videl je Karla, kako izstopa* > *Videl je Karla izstopati* > *Videl je izstopajočega Karla* in b) *Karel se je vrnil in bil je bolan* > *Karel se je vrnil bolan*. Vse naštetu pa je možno samo z določenimi možnimi sopojavnostmi glagolov povedku in samo z možnimi soodnosnostmi udeležencev v udeleženskih vlogah (Grepl, Karlik 1998: 355; Hrbáček 1994: 21).

³ V Slovenski slovnici je pomenljiva izjava (⁴2000: 636): »Ne da se vse povedati v enostavnih povedih.« Iz znotrajpropozicijskega razmerja torej vstopamo v medpropozicijsko razmerje in takrat se lahko govori o stavčnih osebkih, stavčnih povedkovih določilih, stavčnih predmetih, stavčnih povedkovih prilastkih, stavčnih prislovnih določilih; z besednovrstnega vidika pa Slovenska slovnica navaja samostalniške, pridevniške in celo povedkovniške stavke – »povedkov odvisnik je lahko samostalniški, pridevniški ali povedkovniški stavek: Hoditi v šolo pomeni, da si privilegiran, Janez ni ta, za katerega ga imate, Fant je, kot/da bi ga izrezal iz očeta, Naj bo, da bo vsem prav, To je, tako kot on pravi«. V Slovenski slovnici (⁴2000: 637>) se odvisniki delijo po več merilih: 1) glede na vsebino (za glagoli rekanja in mišljenja), oziralni, prislovni (prostorski /mestovni, izhodišča, cilja, razmeščenosti/, količine poti, časovni, količine časa), lastnostni (pravi načinovni, primerjalni, mere oz. količine, posledični, sredstveni, izvzemalni), vzročnostni (ozirni, vzročni, namerni, pogojni, dopustni), 2) glede na stavčnočlensko vlogo (osebkov, povedkov, predmetni, povedkovoprilastkovni, prilastkov).

Medpropozicijskost je sestava propozicij, tj. vzporedje, sonahajanje ali zaporedje (priredno, podredno ali soredno) vsebin. Sostava oz. tudi različna sovisnost propozicij je sopojavnost povedja in sorazmernost oz. soodnosnost udeležencev (kookurenca in koreferenca med propozicijami). Glede na različno stopnjo sovisnosti propozicij lahko govorimo o medpropozicijski družljivosti (vezniško in nevezniško priredje), o medpropozicijski vezljivosti (podredje stavčlenskih propozicij) in medpropozicijski modifikacijskosti (soredje propozicij ali podpredne okoliščinske propozicije).

1.1 Medpropozicijska razmerja⁴

V nadaljevanju se potrjuje pričakovano – da a) medpropozicijska družljivost vzporednih vsebin omogoča enakovredno razmerje v soodvisnosti povedkove družljivosti in razmerijskih oz. konektorskih pomenov, b) medpropozicijska modifikacija z okoliščinskimi propozicijami poudarja prevlado razmerijskih oz. konektorskih pomenov v soodvisnosti povedkove družljivosti in razmerijskih oz. konektorskih pomenov in c) medpropozicijska vezljivost stavčnočlenskih odvisnikov poudarja prevlado povedkove družljivosti v soodvisnosti povedkove družljivosti in razmerijskih oz. konektorskih pomenov.

1.1.1 PRI POMENSKI (VSEBINSKI) VZPOREDNIŠTVI PROPOZICIJ so sorazmerja izražena s prirednimi in podrednimi vezniki ali besedami v vezniški vlogi (navadno prislovi in členki) in prislovi in s soredji z brezvezniškimi razmerji in zato je v ospredju logična usklajenost vsebin, ki z najširšimi skladijsko-pomenskimi možnostmi omogoča medpropozicijsko družljivost in hkrati enakovredne možnosti v soodvisnosti povedkove družljivosti in razmerijskih oz. konektorskih pomenov. Primeri pomensko-logičnega usklajevanja so VEZALNO RAZMERJE (*Kupil si je hišo in nakup je bil dober, Ni smel z njo delati nobenih načrtov, bil je oženjen, imel je Evo*), PROTIVNA RAZMERJA (*On je prišel, toda najavljenega gosta ni privedel, Radi so ga imeli, zato so ga ogovarjali, Bil je precej čudaški, a študenti so ga imeli radi, Nobeden jih ni posebej klical, sami so prišli*), NASPROTNA (KONTRASTIVNA) RAZMERJA (*Če je mati varstvo in skrb, je oče gotovost in moč, Premagali so jih, čeprav so že izgubljali, Drugi so šli za njim, jaz sem sedel z glavo med rokami, Sam zmore malo, v skupini pa dela neverjetne stvari, Bolezen se je ustavila, da bi potem udarila z vso močjo*) in POJASNJEVALNO RAZMERJE (*Otroci se raje igrajo kot učijo, zato z veseljem sprejmejo igrivo učenje, Namensko se je izločil iz družbe, tj. hotel je razčistiti sam s sabo, Skoraj vsi imajo eno napako: preveč zapletajo enostavne stvari*); primeri pomensko-logičnega izključevanja pa so v LOČNEM RAZMERJU (*Ali upoštevaj navodilo ali ga utemeljeno ovrži, Imajo slabe rezultate bodisi zaradi nepripravljenosti bodisi nimajo pravih predispozicij*) in STOPNJEVALNEM

⁴ Pri določanju medpropozicijskih razmerij v slovenščini mi je bila v osnovno oporo skladnja v češki akademjski slovnici (Mluvnicka čeština 3: Skladba, 1987), Praha: Academia.

RAZMERJU (*Nista spregovorila niti besede, celo/niti opazila se nista, Ni mu bilo do smeha, samo mrko je gledal, To ni bilo lajanje, to je bilo rjojenje*).

1.1.2 POMENSKA (VSEBINSKA) ODVISNOST OKOLIŠČINSKIH PROPOZICIJ, OMEJENIH NA OKOLIŠČINSKA RAZMERJA je pretežno podredna, vendar tudi priredna; ta razmerja izražajo medpropozicijsko modifikacijo in s tem prevlado razmerijskih oz. konektorskih pomenov v soodvisnosti povedkove družljivosti in razmerijskih oz. konektorskih pomenov. To potrjujejo primeri ČASOVNE SOODVISNOSTI (*Komaj so se vrnili iz mesta, jim je umrl stari oče, Lahko ležite, dokler bo toplo, Stala je tam, imela je razmršene lase, Svetilka je mežikala, in na koncu ugasnila, Odbila je deset, ko je nekdo potrkal : Ko je odbila deset, je nekdo potrkal : Odbila je deset in nekdo je potrkal, Šele ko so oželi mokra oblačila, so se odpravili k počitku, Preden to tam postavimo, moramo polico pošteno očistiti.*), VZROČNOSTNE SOODVISNOSTI (*Ker se je otoplilo, se je sneg stopil, Ne razumem ga, govori namreč japonsko, Vsaj za svoje otroke bi to naredil, zakaj/kajti to je njegova kri, Stala je tako blizu, da je čutil njen dih; Če so odšli vsi, odidem tudi jaz, Če nočeš, ne hodi, Če bi se oženil, ne bi bil tak godrnjač; Čeprav je bil varovan, je to naredil, Kljub temu, da nisem imel slabe vesti, me je oblival pot, Ima brke, vendar ni moški; Hodi na sprehode, naj bo kakršno koli vreme; Hočeš nočeš, sem moral tja; Odšel je toplice, da bi se zdravil, Tam si, da boš pazil, Dam ti, kar ti srce poželi*), NAČINOVNIH RAZMERIJ (*Delal je kakor/kot je najbolje znal, Mesto je načrtovano tako, da so lesene hiše spodaj, višje pa lepši domovi; Prepričajte ga s tem, da trenutno ni nihče boljši kandidat, Sledil je zelo intenzivno, po svojih močeh, Kot so obljubili, tako so naredili, Vrana vrani seda, enak enakega podpira; Zbežali so domov, kolikor so jim dovoljevale noge, Čim bolj se je domneva pretehtovala, tem manj je bila verjetna; Tujec je sedel, niti z obryjo ni mignil; Maščeval se je s tem (tako), da ga je okradel <> Da bi se mu maščeval, ga je okradel; (V) kolikor je bila meščanska inteligenca, je imela narodnostne zahteve, nikoli revolucionarne; Nikogar ne sprejemajo, razen če pride kdo z ministrstva, Vse je izpadlo dobro, razen tega, da se ni utegnjl obriti; Kolikor gre za hitrost, / Po hitrosti mu nihče ni kos, Kar zadeva to državo, ji je bila neodvisnost priznana že v štiridesetih prejšnjega stoletja*).

1.1.3 STAVČNOČLENSKE PROPOZICIJE KOT VSEBINSKI ODVISNIKI ENO-, DVOALI VEČVEZLJIVEGA Povedka so propozicijski udeleženci, vključeni v matično propozicijo, in njihova vezljivost je odvisna od konkretnega glagolskega pomena v povedju matične propozicije. Z vezljivostnega vidika imamo možnosti: enovezljivosti: *Je dobro, če si aktiven, Dovolj je, da se ga opozori, Je škoda, če se ostane kar doma*; dvovezljivost: *Kaj dela, mi je neznanka, Posrečilo se mu je, da se je uspešno vrnil*; trovezljivost: *Poslali so mu, kar si je zaželel*. npr. *Janez se je odločil, da kupi hišo, Janez se je odločil kupiti hišo, Janez se je odločil za nakup hiše*. Od pomenskosti glagola v povedju je odvisno tudi stavčno ali nestavčno izražanje vključene vsebine, npr. *Janez je izvedel, da pride Stanetova mati > Janez je izvedel za prihod Stanetove matere nasproti Janez je menil/mislil, da pride Stanetova mati > *Janez je menil/mislil o prihodu Stanetove*

matere, Slišal je, da vrata škripajo – Slišal je škripati vrata – Slišal je škripanje vrat, Najavil je, da pride gost > Najavil je prihod gosta nasproti, Najavil je, kdaj pride gost > Najavil je čas prihoda gosta ipd.

Stavčnočlenski odvisniki kot propozicijski udeleženci uvajajo medpropozicijsko vezljivost in ta postavlja v ospredje zlasti povedkovo družljivost, pred razmerijskimi oz. konektorskimi pomeni.

Stavčni udeleženci propozicije so osebkovi in predmetni odvisniki (*Tisti, ki laže, tudi krade – Kdor laže, tudi krade, Dobi, kdor še pravočasno pride, O tem, kar zdaj govorimo, je bilo že mnogo napisanega, Hodil je po kraju in ugotavljal, kaj/koliko je novega / kje/kam/kako/zakaj so kaj postavili*), prislovnodoločilni odvisniki (*Bil je (tam), kjer so ga tudi pričakovali, Živel bom, kjer bom lahko, Čakal je, dokler se ni prvi javil, Obnašal se je, kot bi bilo vse njegovo, Živeli so, kot so zmogli*), povedkovodoločilni odvisniki (*Izgledal je, kot bi resno zbolel, Počutil se je, kakor da bi bil v postopku zasliševanja, Bil je, kot da bi se izgubil*), prilastkovi odvisniki (*Starejši človek, ki redno kadi, je potencialni pljučni bolnik, Končno je srečal sokrajana, o katerem ni zmanjkalo resničnih in izmišljenih pripovedi, Stanovanje, kjer jih je obiskoval (ki ga je obiskoval), so mu zapustili z oporoko, Poznala ga je, ko je bil še v osnovni šoli*).

1.1.3.1 Vsebinske oz. izjavne propozicije v različnih skladenjskih vlogah

Z ozko jezikoslovnega vidika so to pretežno predmetni odvisniki, redkeje osebkovi – to tudi izrazno nakaže njihova zaimenska soodnosnica, npr. *Vem to, da ...*, *Dobro je to, da ...* Posebnost vsebinsko izjavnih propozicij kot osrednjih vsebinskih delov sporočil je, da jih uvajajo mentalni glagoli oz. glagoli razumsko-duševnih dejavnosti, ki so v matičnih stavkih. Osrednja vsebina teh vsebinskih oz. izjavnih propozicij posledično omogoča širše skladenjske možnosti, npr. *Vem, da je prišel – Vem za njegov prihod, Dobro je, prišel je – Prišel je in to je dobro – Dobro je, da je prišel*. Razmerijski oz. konektorski pomeni se torej prilagajajo konkretnemu skladenjskemu pomenu mentalnega glagola, npr. *Sprašujem se, kdo/kako/zakaj to dela, Sumim, kdo/zakaj to dela, Dvomim, da to dela*.

Vsebinski oz. izjavni stavek kot propozicija se prekriva z odvisnim govorom, ki je neposredna pretvorba dobesednega navedka v premem govoru, mentalni glagoli pa sodijo v spremni stavek – zato so ravno tovrstne vsebinske/izjavne propozicije s širokimi sporočanjškimi in ubeseditvenimi možnostmi lahko poleg premega govora med najneposrednejšimi odrazi govornega dogodka.⁵

⁵ V smer zgornjega komentarja vsaj nakazujejo krajše obravnave v Slovenski slovnici (⁴2000: 637), Mluvnici češtiny 3 (1987: 503) in v to smer razmišlja tudi R. Cazinkić (2004: 49–51), jasne opredelitve tipičnih razločevalnih lastnosti vsebinsko izjavnih propozicij pa ni.

2 Glagolska oz. povedkova družljivost

Glagolska oz. povedkova družljivost kot pomenska sopojavnost ali soobstoje glagolov oz. povedkov temelji na pomenskosestavinski komplementarnosti in logični pomensko-slovnični povezanosti med glagoli oz. povedki v povedi ali besedilu.

Eksplicitno izražanje povedkove in glagolske družljivosti je križanje in združevanje propozicij – tovrstno propozicijsko zgoščanje je najlažje s samo enim udeležencem ali pa s čim manj udeleženci, npr. *Videl je Janeza, kako odhaja – Videl je odhajati Janeza – Videl je odhajajočega Janeza, Janez je vrnil knjigo vso zapackano, Poslušaj Janeza, kako igra na klavir – Poslušaj Janeza, da/ali/kaj/če igra na klavir, Janez se je vrnil bolan, Ulegel se je tak, kakršen je prišel, kar v jopiču in obuti, Z živčnostjo, ki jo je skušal prikrivati z naglico kretenj, je pripravljaj gradivo za svojo predstavitev* ipd. Podobno očitna je glagolska družljivost pri lastnostnih (izglagolskih) prislovihi v smislu cele propozicije v drugi propoziciji, npr. *sede kuhati, kleče prositi, molče spremljati dogajanje, stoje opazovati promet*.

2.1 Glagoli oz. povedki z vidika možne družljivosti v povedih in besedilih nasploh

Zaradi večje poenotenosti je pri primerjalni obravnavi slovanskih skladenj nastala tudi poenotena in poenostavljena delitev glagolov na pomenskovezljivostne skupine:⁶ 1 statični glagoli (*biti, prebivati, ležati, stati, dotikati se* ipd), 1.1 statičnorazmerni glagoli z nadpomenko *imeti* (*vsebovati, obsegati, želeti, hoteti* ipd.), 2 procesni glagoli (*postajati, trajati, boleti, celiti se* ipd.), 3 dogajalni glagoli (*dogajati se, preživljati, rasti* ipd.), 3.1 operativni glagoli (*ravnati, upravljati, usmerjati, gojiti* ipd.), 3.2 kreativni glagoli (*ustvarjati, oblikovati* ipd.), 3.3 destruktivni glagoli (*razbijati, ruvati, trgati* ipd.), 3.4 glagoli premikanja (*premikati (se), gibati (se), hoditi, iti* ipd.).⁷ S vidika propozicijskosti se naštetih glagoli pojavljajo kot enopropozicijski povedki prvega/nizjega razreda

⁶ Za potrebe primerjalne in kontrastivne obravnave slovanskih skladenj jo je izdelal S. Karolak. Monografija, ki podrobneje predstavlja in razlaga teoretično-metodološki pristop Stanisława Karolaka je *Od semantiki do gramatyki*. Wybór rozpraw, Warszawa: Instytut Słowistyczny PAN, 2001.

⁷ S. Karolak (2001: 22–25) zaradi lažjega prepoznavanja temeljnih glagolskih pomenov ločuje glagole 1) hotenja, prizadevanja, pričakovanja, 2) čutenja, 3) pohvale, nagrade, poplačila, povrnitve, 4) procesov – umiranja, rasti, usihanja/venenja, omedlevanja, 5) dejavnosti – hoje, sprehanjanja, vožnje, branja, pisanja, govorjenja, igranja, 6) dogodka – rojevanja, izginjanja, pojavljanja, vstopanja, odkrivanja, stvarjenja, 7) stanjskosti (biti čist/zadolžen/zaljubljen/suh/suša, 8) vede, znanja, resnice, vere, zavesti, razumevanja, 9) nameščanja, posajanja, prenehanja, pričakovanja, upanja, 10) vzroka (povzročiti, sprožiti), 11) zanikanja, ugovaranja, oporekanja.

s predmetnimi udeleženci ali kot medpropozicijski povedki drugega/višjega razreda s stavčnimi oz. propozicijskimi udeleženci.⁸

Zgornja posplošena delitev se prekriva z glavno splošno delitvijo glagolov na vezljivostne pomenske skupine v slovenščini (le da skupina t. i. operativnih glagolov zaobjema tudi glagole govorjenja/mišljenja/razumevanja, skupina t. i. destruktivnih glagolov pa glagole sprememb in splošnih sprememb s premikanjem).

2.1.1 T. i. razlagalni oz. razmerni glagoli oz. povedki, sem sodijo tudi polnopomenski naklonski in fazni glagoli, že izhodiščno uvajajo potencialno glagolsko oz. povedkovo družljivost, saj lahko uvajajo kakršno koli vsebino v vlogi vsebinskega oz. propozicijskega udeleženca in posledično se lahko družijo s katerim koli povedkom v tej prosti vsebini. Zaradi najširše možne proste izbire je vrsta medpropozicijskega razmerja v enaki meri odvisna od povedkove družljivosti in razmerijskega pomena. Vsi omenjeni glagoli sodijo v obširno skupino mentalnih glagolov, tj. glagolov razumskih in duševnih dejavnosti in stanj; zaradi enakovrednosti povedkove družljivosti in razmerijskih oz. konektorskih pomenov so pripisani tudi tipični konektorji oz. povezovala, ki soodločajo o konkretnih pomenih sporočil: glagoli rekanja (če, ali, da (bi), naj): *sporočiti, obveščati, odsvetovati, svariti, hliniti*; glagoli zaznavanja (da, kako): *slišati, videti, opaziti*; glagoli vedenja/znanja/spoznanja (da, ali, kako, če): *vedeti, znati, poskušati, ugotavljati, odkrivati*; glagoli vrednotenja (da, da (bi), kako): *biti škoda, biti vseeno*; glagoli naklonskosti (gotovosti, želje ipd.), da (bi), če: *prositi, zagotoviti, želeti, upati, bati se*. Posebej pomensko razločevalni so primeri, ko povezovala uvaja samo vsebino dogodka ali če vsebino dogodka tudi časovno ali vrednotenjsko določa, npr. *Sporočil je, da se seli – Sporočil je, kadar se je selil / Sporočil bo, kadar se bo selil, Opazil je, da ta človek laže – Opazil je, kako ta človek laže, Bilo mu je vseeno, da/kar je slišal o Janezu – Bilo mu je vseeno, ko je slišal o Janezu* ipd.

Zlasti glagoli rekanja kot tipični posredovalni in razlagalni glagoli, npr. *reči, povedati*, v jedrnem povedku, ki dopuščajo oz. omogočajo poljubno izbiro glagolov in glagolskih kategorij v notranjem povedku odvisnega stavka in s tem absolutno povedkovo družljivost, npr. *Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko, Peter je prepričeval mater, naj imetje prepusti najmlajšemu, Peter je prepričeval Ano, da se je Ivan preselil v mesto* ipd.

⁸ Pod vplivom pomenskih delitev A. Wierzbicke (1972) S. Karolak (2001: 24–25) ločuje 'proste pomene' (pojčia proste) in 'sestavljene pomene' (pojčia zložone); sama proste glagolske pomene opredeljujem kot temeljne pomene, sestavljene glagolske pomene pa kot specializirane pomene. S. Karolak še dodaja logično ugotovitev, da na splošno v jezikih prevladujejo sestavljeni pomeni. T. i. sestavljene glagolske pomene deli v pomenske skupine glagolov 1) predvidevanja, pričakovanja, slutnje, 2) upanja, želje, 3) straha, slutnje, 4) nanašanja, 5) obljube, veljave, 6) govorjenja, 7) zmote, 8) pomoči, 9) laži, 10) namere, 11) zanimanja, 12) maščevanja, 13) oštevanja, zmerjanja, 14) raziskovanja, preiskovanja.

Posplošeni razmerni pomen zgornjih glagolov se potrjuje tudi z možnostjo izpusta stavčnega oz. propozicijskega udeleženca in tako neizraženo povedkovo družljivost nakazuje samo predmetni udeleženec, npr. *Prosil ga je, če mu posodi denar* > *Prosil ga je za denar*, *Zdravnik mu je odsvetoval, da bi užival alkohol* > *Zdravnik mu je odsvetoval alkohol* ipd.

2.1.1.1 ZGORNJI GLAGOLI SE LOČUJEJO PO RAZLIČNIH IZRAZNIH ZMOŽNOSTIH ZA IZRAŽANJE ŠIROKIH MEDPROPOZICIJSKIH MOŽNOSTI, npr. *Želel si je, da bi potoval* – *Želel si je potovati* – *Želel si je potovanj*; *Bal se je odgovarjati* – *Bal se je biti odgovoren* – *Bal se je odgovornosti*; *Upal si je reči*; *Znal je delati* ipd.

2.1.2 Vloga glagolskih kategorij

Glagolska usmerjenost, povezana s številom udeležencev

Pomenska usmerjenost napoveduje možne udeleženske vloge; glagol se lahko omejuje na samoobvladovanje oz. samodelovanje znotraj istega udeleženca, *Peter se je sprijaznil s tem, da je bolan*, **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži svoje najbližje*, **Peter se je sprijaznil s tem, da se je sam tako odločil*, ali pa je glagolski pomen usmerjen na več udeležencev in medudeleženskost praviloma vzvratno dopušča širšo in tem bolj raznovrstno sopojavnost glagolov, npr. *Peter se je sprijaznil s tem, da je prijatelj bolan*, *Peter se je sprijaznil s tem, da prijatelj sovraži svoje najbližje*, *Peter se je sprijaznil s tem, da se je prijatelj tako odločil*.

Znotraj istega sporočila se potrjuje tudi logična nezdržljivost zavestnega in nezavestnega delovanja pri istem udeležencu.

Vid in čas

Vidskost je že v pomenskosestavinskosti glagolov, zato vpliva tudi na oblikovanje različnih pomenskoscledenskih razmerij v povedi; vidske pomene stavkov oz. povedi pa obravnavamo glede na časovno-pomensko sosledje uporabljenih povedkov.⁹ Časovna razmerja med povedki v dvo- ali večstavčnih povedih namreč zahtevajo usklajenost vidskih vrednosti v povedke vključenih glagolov s t. i. časovnim ustrojem stavčnih položajev, kar celotni obravnavani povedi da

⁹ Gl. J. Orešnik (1994: 19, 67–77, 79) govori o »vidskem pomenu stavka«, in poleg navednega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeli tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje+/-, telično+/-, trajno+/-: a) stanje, b₁) netelično/b₂) telično dogajanje, c₁) netelični/c₂) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu*, *Zna grško*, *Je priden*, b₁) *Sprehaja se po parku*, *Smeji se*, b₂) *Zidal je most*, c₁) *Potrkal/Zakašljaj je*, c₂) *Razbil se je*, *Zadel je tarčo*). Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar spreminja sporočilnost. Šele povezava lastne vidske vrednosti glagola in časovnega ustroja določenega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

določen vidski pomen. Smiselna časovnopomenska razmerja je možno predvideti z glagolsko kookurenco in udeležensko koreferenco. Jedrni povedek (tj. povedek jedrnega stavka) glede na svojo vidskopomensko skupino določa možno vidskopomenskost notranjega povedka (tj. povedka v odvisniku oz. v pomenskopodstavnem udeležencu), npr.: 1) predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so GLAGOLI PRESOJE: *obdolžiti, obsojati, očitati, oponesti, potrditi, pozabiti, priznati, tožiti, zanikati, zatajiti ...* v *Pozabila je, da je včeraj govorila drugače, Potrdili so, da se je zgodila nesreča* (nasproti nekaterim možnostim časovno neaktualne rabe, npr. *Pozabila je, da ji zdravnik prepoveduje kajenje, Obdolžuje ga, da jo zanemarja ...*) ipd., 2) naslednjost (navadno tudi posledičnost) vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so GLAGOLI NAPOVEDI: *čutiti, napovedati, obljubiti, odrediti, predlagati, predvideti, prerokovati, pričakovati, pripravljati se, slutiti ...* v *Oče je predvidel, da hčerko pošlje v tujino, Prerokuje/Sluti, da ga čakajo hujši časi* ipd., 3) istočasnost vsebine/pomena notranjega povedka in jedrnega povedka – tipični glagoli v jedrnem povedku so GLAGOLI ZAZNAVE: *gledati, izkazovati, ogledovati, opazovati, pokazati, poslušati, videti ...* v *Opazoval je, kaj se dogaja, Poslušal je, kako pojejo ptice* ipd., 4) istočasnost ali predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so GLAGOLI GOVORJENJA: *kritizirati, lagati, odobravati, poizvedovati, posmehovati se, povpraševati, pretvarjati se, pritoževati se, spominjati se, zasmehovati ...* v *Kritizira, kaj delajo ali Kritizira, kaj so delali, Pretvarja se, da vse ve ali Pretvarja se, da je vse slišal*; pri GLAGOLIH REKANJA pa je poleg istočasnosti in predhodnosti možna tudi naslednjost, npr. *Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko*, ipd.

Določujočo in kvazidoločujočo propozicijo ločuje istočasnost oz. neistočasnost dogajanja ali stanja v glavni in odvisni povedi, npr. *Z druge strani je pritekkel pes, ki je lajal* (določujoča p.) nasproti *Z druge strani je pritekkel pes, ki je zalajal* – *Z druge strani je pritekkel pes in zalajal* (kvazidoločujoča p.).

2.1.3 Glagolska oz. povedkova družljivost kot združevanje kookurenčnosti in koreferenčnosti

Povedkova družljivost vključuje tako glagolsko oz. povedkovo sopojavnost (kookurenčnost) kot udeležensko soodnosnost (koreferenčnost). Kookurenčnost v prvi vrsti izraža pomenskosestavinsko združljivost oz. komplementarnost določenih vrst glagolov, na drugi stopnji pa se pridružuje še pogoj koreferenčnosti/nekoreferenčnosti udeležencev, skratka samo potrjuje se vzajemna odvisnost oz. soodvisnost povedja in udeležencev.¹⁰

¹⁰ V teoretično oporo pri povezovanju posameznih pomenskih skupin glagolov mi je bila monografija Stanisława Karolaka *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw, Warszawa: Instytucja Slawistyki PAN, 2001.

Spodnji zgledi kažejo in potrjujejo, da je nezdržljiva oz. nemožna hkratna pojavnost zavestnega (aktivnega) in nezavestnega (neaktivnega ali aktivnega) delovanja zlasti pri enem udeležencu in zelo omejena med več udeleženci. Skratka nezdržljivi in nelogični so volja in pobuda na eni strani in hkrati pasivnost na drugi pri istem udeležencu, tako je poved **Janez se je odločil, da bo pameten* nelogična, lahko se jo logično sprejme, ko *pameten* označuje aktualizirano lastnost 'pametno ravnati' in dvoumno branje omogoča časovno sosledje.

Pomenskosestavinska družljivost oz. kookurenčnost je jasno razvidna pri sopostavitvi določenih vrst glagolov: 1) GLAGOLI ODLOČITVE, PRIVOLITVE IN OBLJUBE (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti ...* navadno vključujejo samo enega vršilca ali nosilca) niso kookurenčni z GLAGOLI STANJA, NEODVISNEGA OD VOLJE VRŠILCA/NOSILCA, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, tudi ne z GLAGOLI VOLJE, npr. hotenja, želje, poženja, tudi ne z GLAGOLI OBČUTENJA, npr. milosti, ljubosumnosti, zavisti, sovraštva, npr. **Peter se je odločil zboleti, *Peter je obljubil Ani, da bo zbolel, *Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico, *Peter je obljubil Ani, da bo zasovražil njeno prijateljico*; sporočilno možno oz. logično bi bilo z dvema vršilcema ali nosilcema z upoštevanjem izpusta ... *da bo naredil vse, da ...*, npr. *Peter je obljubil (znancem), da bo prijatelj zbolel, Peter se je odločil, da bo prijatelj ljubosumen*, 2) GLAGOLI RESIGNACIJE IN TOLERANCE (*sprijazniti se z/s, dovoliti si, dopuščati, tolerirati ...* lahko vključujejo enega ali več vršilcev ali nosilcev) so kookurenčni z GLAGOLI STANJA, NEODVISNEGA OD VOLJE VRŠILCA/NOSILCA, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. *Janez se je sprijaznil s pohabljenostjo, Ana se je sprijaznila s svojo plahostjo*, niso pa kookurenčni z GLAGOLI VOLJE, tudi ne z GLAGOLI ODLOČITVE, POBUDE in ne z drugimi OPERATIVNIMI GLAGOLI, pri katerih je relevantna tudi udeleženska korefenčnost/nekoreferenčnost, npr. nesmiselni **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži*), nesmiselni **Janez se je sprijaznil s svojo odločitvijo stopiti v zakon* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil z odločitvijo staršev, da mora stopiti v zakon*), koreferenčna dvoumnost udeležencev dopušča izbiro pravega ali nepravilnega razumevanja primerov kot *Janez tolerira to, da gleda na televiziji vse serije* (nasproti enoumnu *Janez tolerira Ani to, da gleda na televiziji vse serije*) ipd.; 3) GLAGOLI ODPUŠČANJA, OPROSTITVE, DOPUSTITVE (ki vključujejo več kot enega udeleženca) niso kookurenčni z GLAGOLI STANJA, NEODVISNEGA OD VOLJE VRŠILCA/NOSILCA, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Janez je oprostil Tončki, da je inteligentna*, in so kookurenčni z GLAGOLI ODLOČITVE, POBUDE in z drugimi OPERATIVNIMI GLAGOLI, npr. *Janez ji je oprostil, da je odšla od njega, Janez jim je prizanesel, tako da ni dajal nepotrebnih naukov* ipd.

Z vidika glagolov zavestnega ukrepanja lahko povzamemo, da je sopojavnostna zmožnost operativnih glagolov odvisna od njihove konkretne skladiškovenske usmeritve na enega ali več udeležencev, mogoče bi glede na zgornje zglede bilo mogoče tudi npr. *Peter je obljubil prijateljem, da bo Ana ozdravela (?)* nasproti manj smiselnemu **Peter je obljubil Ani, da bo ozdravel*, medtem

ko bi se izšlo z vrinjenim stavkom in z dodanim operativnim glagolom, npr. *Peter je obljubil Ani, da bo naredil vse, da bo ozdravel*; glagoli zaznavanja, presoje in poizvedovanja pa z možnostjo uvajanja pomensko neodvisne vsebine v odvisniku vzpostavljajo ne samo potencialno ampak kar absolutno povedkovo družljivost med povedki, npr. *Andrej čuti/domneva/upošteva, da Ivana pred njim nekaj skriva* ipd.

3 Za sklep

Z vidika upovedovalnih zmožnosti v jeziku je za skladnjo vsakega jezika osnovno in zelo bistveno opozoriti, kako se lahko propozicija in medpropozicijska razmerja ubesedujejo – način ubeseditve vsebine je lasten vsakemu posameznemu jeziku in razkriva zlasti prvotne diatezne zmožnosti posameznega jezika, v našem primeru slovenščine. Pri obravnavi medpropozicijskih razmerij se pri preigravanju ubeseditvenih možnosti, kako izraziti predstave dogajanja, dovolj očitno združujejo logični, psihološki in jeziko(slo)vni vidiki.

VIRI IN LITERATURA

Přemysl ADAMEC, 1978: Složené propozice a jejich syntaktické realizace v ruštině. *Slovo a slovesnost* XXXIX/3–4, 278–280.

Jurij Derenikovič APRESJAN, 1980: *Tipy informacii dlja poverhnostno-semantičeskogo komponenta modeli smysl <> tekst*. Wien: Wiener slawistischer almanach sonderband 1.

Robert CAZINKIĆ, 2004: Pojmovanje odvisnika in razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom. *Jezikoslovni zapiski* 10/1, 43–58.

František DANEŠ, 1968: Sémantická struktura větného vzorce. *Otázky slovanské syntaxe II*. Brno: Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 45–49.

FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net>

Miroslav GREPL idr., 1987: *Mluvnice češtiny (MČ 3 – Skladba)*. Praha: Academia.

Miroslav GREPL, 2011: *Jak dál v syntaxi*. Studie osobností brněnské lingvistiky IV. Edd. Jan Dvořák a Petr Malčík. Brno: Vydavatelství Host. 246 str.

Miroslav GREPL, Petr KARLÍK, 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.

Josef HRBÁČEK, 1994: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: TRIZONIA.

Stanisław KAROLAK, 2001: *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytucja Slawistyki PAN.

Jan KOŘENSKÝ, 1984: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.

Janez OREŠNIK, 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.

Petr SGALL, 1968: Větné typy a struktura věty z hlediska funkčního. *Otázky slovanské syntaxe II*. Brno: Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 167–169.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2009: Skladenjska interpretacija glagolskih predpovonskih obrazil – vprašanje propozicije. *Slavistična revija* 57/2, 251–261.

INTER-PROPOSITION FROM THE POINT OF VIEW OF VERBAL OR PREDICATIVE OPTIONALITY

Both relative meaning and predicative co-occurrence or predicative optionality are common, but not essential for inter-proposition. In inter-propositional relationships, it is the predicative optionality that predominates in some cases, whereas in others, it is the relative meanings of connectors, depending on the degree of dependency between predicative optionality and the meaning of relationships. The so-called explanatory or relative verbs or, rather, predicates of the type *obveščati* ‘to notify’, *odsvetovati* ‘to advise against’, *svariti* ‘to warn’, *hliniti* ‘to feign’, including modal and phasal verbs of full meaning, introduce the potential verbal or predicative optionality from the start. Due to the wide free choice of content is very broad and free, the type of the inter-propositional relationship equally depends on predicative optionality and relative meaning. In cases of parallel propositions of the type *Kupil si je hišo in nakup je bil dober* ‘He bought himself a house, and it was a good purchase’, *Bil je precej čudaški, a študenti so ga imeli radi* ‘He was rather odd, but the students liked him’, equal opportunities are made possible in terms of inter-dependence between predicative optionality and relative or connecting meanings. The predominance of relative or connecting meanings in terms of inter-dependence of predicative optionality and relative or connecting meanings is stressed by inter-propositional modification by circumstantial prepositions, e.g. *Lahko ležite, dokler bo toplo* ‘You can lie as long as it is warm’, *Ne razumem ga, govori namreč japonsko* ‘I do not understand him, as he is speaking Japanese’. The predominance of predicative optionality in terms of inter-dependence of predicative optionality and relative or connecting meanings, on the other hand, is stressed by inter-propositional valency of sentence element subordinates, e.g. *Je dobro, če si aktiven* ‘It is good if you are active’, *Kaj dela, mi je neznanka* ‘I have no idea what he does’, *Poslali so mu, kar si je zaželel* ‘The sent him what he wished for’. The co-occurrence ability of operational verbs depends on their concrete syntactic-semantic orientation towards one or more participants, e.g. **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* ‘Peter reconciled himself to hating Ana’ (as opposed to the logical *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži* ‘Janez reconciled himself to Ana hating him’), whereas verbs of perception, judgment, and enquiry, which can have the ability to introduce semantically independent content in the subordinate, maintain absolute predicative optionality between predicates, e.g. *Andrej čuti/domneva/upošteva, da Ivana pred njim nekaj skriva* ‘Andrej feels/supposes/considers that Ivana is hiding something from him’, etc.